

Міленко Єргович

ВОЛГА, ВОЛГА

З хорватської переклав Андрій Любка

УДК 82-94+93/94

Є 69

Єргович, Міленко

Волга, Волга / Міленко Єргович ; Пер. із хорв. Андрія Любки. – Чернівці : Книги – XXI, 2021. – 280 с.

ISBN 978-617-614-338-3

Щоп'ятниці Джелал Плевляк сідає у свою чоргу «волгу» і їде зі Спліта в Ливно, щоб помолитися в мечеті. Пятнадцять років він щотижня їздить цією дорогою туди й назад, думає, що знає на ній кожен поворот і кожне дерево, аж поки на кордоні Хорватії й Боснії його не зупиняє раптовий снігопад і пробите колесо. У які двері постукати по допомогу – християнські чи мусульманські? Від цього рішення залежить його подальше життя, і без того багате на пригоди. Це історія про болючу самотність людини, про віру і втрату; роман про автомобіль і його водія, який у соціалістичній Югославії вірить в Аллаха так само широко, як у комуністичні ідеали. Написана як детектив, «Волга, Волга» виходить далеко поза межі цього жанру, вкотре доводячи, що Єргович уміє зазирнути в найглибші закамарки людської психіки і душі.

Видання здійснене за підтримки
Міністерства культури Республіки Хорватія, м. Загреб

Жодну частину цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

ISBN 978-617-614-338-3

© Miljenko Jergović, 2020

© Книги – XXI, 2021, видання українською мовою

© Андрій Любка, 2021, переклад

© Анна Стьопіна, 2021, обкладинка

Усі права застережено

ВОЛГА, ВОЛГА

Сенаду, колись

ЧАСТИНА ПЕРША

Під деревом Закум

Мене звуть Джелал Плевляк. Тридцять п'ять років я працюю на цивільній посаді в армії. Вчора полковник Узелац викликав мене в канцелярію, почастував кавою і спитав, чи не хочу я вийти на пенсію. Мені записували стаж так, ніби я перебуваю на військовій службі в ранзі старшого прапорщика, тому я вже давно міг це зробити.

Ти міг би поїхати в Санджак, у своє село, сісти біля дому, дивитися на сливовий сад і розслаблятися. Він сказав мені це, а сам зиркає на мене спідлоба, чекає на відповідь. А я й кажу: немає в мене, товаришу полковнику, свого сливового саду, і дому немає – я залишив його брату Рахібу, який три роки тому відійшов і залишив будинок трьом сиnam. А їх я не бачив уже двадцять з гаком років, бо стільки не було мене в Санджаку, тому я вважаю, що не маю Санджака так само, як не маю дому й сливового саду.

Він дивиться на мене і лише похитує головою, ніби бачить перед собою важкохворого. І що нам тоді з тобою робити, земляче, каже й стукає відкритою чорнильною ручкою по папці з моїми документами, розбризкуючи атрамент на папір. Чорнило розмазується по трудовій книжці й характеристиках, які я п'ятнадцять років тому привіз із Башкої Води, запечатані печаткою майора Терзича, і, як і годиться, так ніколи й не довідався про те, що в них написано. А тепер дивлюся, як на списаний папір крапає й розмазується чорнило, тож уже ніхто їх не прочитає.

Мені мало би бути все одно, але мені не все одно. Я просив би полковника припинити трясти й стукати ручкою, але не можу, так не годиться, тому дивлюся на позолочений ковпачок ручки й думаю, що він побачить, як я дивлюся, і сам перестане.

То що робимо? – запитує він мене. Якби якось можна було, то дайте мені ще рік попрацювати. Але щоб до весни ти все залагодив: поїхав у Санджак до тих своїх небожів, пояснив їм, як виглядає справа, і щоб вони дали тобі шматок землі, аби ти міг звести дім і посадити сливовий сад. Щоб о цій порі, рівно за рік, ти міг туди заселитися і чекати весни, щоб уперше обрізати молоді пагони слив. Чи ти мене зрозумів, Джелале? Відповідаю: так точно, і дякую вам, я цього не забуду. Не забувай, пам'ятай. Якщо ти не запам'ятаєш, то все полетить к бісовій, люди подуріли, все хочуть забути – і те, що було, і те, чого не могло бути.

Так він мені каже, а я підводжуся і йду до дверей. Що ж будемо тепер робити, запитує він, перш ніж я виходжу. Нічого, кажу йому, завтра п'ятниця. І Новий рік. Ех, ну то щасливого Нового року, Джелале! І вам щасливого, товаришу полковнику. На цьому й попрощалися.

Це вже третій рік поспіль між нами відбувається та сама розмова. Полковник Узелац каже, що мені вже пора на пенсію. Запитує мене про сливовий сад і будинок у Санджаку, а я ввічливо, щоб не збрехати, кажу йому, що нічого не маю. Він похитує головою, ніби я важкохворий, і дарує мені ще той один рік, але щоб до наступного я збудував дім і посадив сливовий сад. Я дивлюся на нього й міркую, чи забув він про те, що казав мені минулого року, чи просто вдає, що забув? Мені було б приємніше, якби просто вдавав, бо якщо ні, то вийде, ніби я його обманув, тобто і цього, й минулих років учинив гріх. Як було насправді, я так і не дізнаюся.

Ранок, шоста година, ще не розвиднилося, але мені пора в дорогу.

Спускаюся в гараж, під'їзд смердить смаженою рибою і людською сечею, за одними з дверей грає музика, з-за інших долинає хропіння. При вході в під'їзд когось знудило. Це молодість: батьки відпустять на першу вечірку з друзями, а вони нічого іншого й не вигадають, крім як напитися,

ніби це востаннє. Я думаю про них, щоб не довелося думати про щось інше.

Замок заржавів, одного разу я таки зламаю в ньому ключа. Треба б його нарешті замінити. Думаю про це щоп'ятниці, а вже в суботу забуваю. І так щоразу, поки ключ не зламається.

«Волга» у півсутінках сяє, наче фортепіано.

Я дивлюся на неї й думаю, але ж красива, і пригадую собі фортепіано в Будинку офіцерів у Шибенику: був 1969 рік, Центр армійського зв'язку переїжджав, мене попросили допомогти, треба було дочекатися якогось капітана, словенця, звати його було Мітя Калц, і поки ми його так чекали, якийсь солдат сів за фортепіано, нікого не питаючи, й одразу почав грати. Солдат був із Белграда, волосся в нього було світле, як ніжний млинець, а сам був дрібний, я і не запам'ятав би його, якби він не заграв. Ох, то ще треба було мати відвагу на таку витівку перед начальством!

Я не знаю, що він там грав, не розбираюся в музиці, але невдовзі він зупинився.

Ніхто йому нічого не сказав, він через хвилину, а може, й швидше, підвівся, опустив кришку, і на цьому кінець. Я вдячний тому солдатові, Бог його знає, що з ним сьогодні, пробився він якось у житті чи грає десь по ресторанах. Він залишив мені спогад про той день. Якби його не було, то я забув би, що ми чекали капітана Калца і що взагалі були в Шибенику, а може, навіть забув би й про те, що Центр армійського зв'язку переїжджав. Якби не було того солдата, один день зник би, ніби я й не прожив його. Це велика справа, коли хтось мимоволі врятує тобі день життя.

Ну ось, я тепер і не знав би, якою саме чорнотою чорніє ця моя «волга». Я дивився б на неї зранку, і чогось мені бракувало б, якби не було того фортепіано.

Вчора я спорожнив багажник, вийняв усе зайве з того, що в ньому за ці два роки назбиралося. А в ньому назбирається сміття так само, як на горищі чи в підвалі, навіть якщо

людина весь час перебирає речі. Правда й те, що «волгу» я мив і чистив нечасто, може, лише десять разів, але якби й робив це частіше, то все одно тепер було б так само.

На столику в гаражі я залишив також табель автомобіля від покійного генерала Карамуїча: шкільний зошит у твердій червоній палітурці, в який він записував кожну поїздку, кожну заправку бензину, поведінку машини на дорозі, поломки і звук мотора. Думаю собі, буде краще, якщо табель залишиться тут, бо хтозна, що може бути далі і як може сприйнятися те, що мій генерал записував. А мені зовсім не хотілося б, щоб сприйняли це хибно.

Одну за одною я перевіряю кожну нішу, скриньку й заглибину, щоб випадково нічого не залишилося.

І не кваплюся, бо Новий рік, спокійний день, на дорозі не буде активного руху. Море над островом Брач сіре, як сталь, але бора¹ не дме, тому я не відчуваю холоду. Замикаю за собою ворота гаража, пильную, щоб вони не гепнули – не хочу розбудити сусідів, і чекаю, поки розігріється мотор.

Є одне вікно на другому поверсі в будинку навпроти, на яке я вже роками дивлюся.

Фіранка відхиляється, за нею видно сиву голову жінки. Жінка стоїть і чекає, поки я рушу. Вона душу віддала б, тільки б знати, куди я їду, і все ще має надію, що колись їй про це буде сказано. Щоп'ятниці о шостій п'ятнадцять ранку, поки всі навколо ще сплять, вона стає у вікні, бо знає, що побачить мене. Трохи відсуває фіранку, рівно настільки, щоб висунути голову, з чого я роблю висновок, що в кімнаті хтось ще спить і вона боїться ту людину розбудити. Вона дивиться й чекає стільки, скільки треба, – часом десять хвилин, а інколи й пів години. В інші ранки її біля вікна немає. Я про це знаю, бо часом вирушаю на роботу одразу по шостій і тоді

¹ Бора (хорв. Bura) – місцевий холодний, сильний та поривчастий вітер, що дме з вершин невисокого хребта, розташованого на узбережжі моря (тут і далі – прим. перекл.).

дивлюся – а її немає. Гадаю, вона щоп'ятниці прокидається тільки через мене, ну або ж через власну допитливість. Але потім думаю: може бути, що вона так молиться Богу. Так, що кожної п'ятниці о шостій п'ятнадцять дивиться у вікно.

Я рушаю, щоб жінка довго не чекала.

Це «Волга М-24» 1971 року виробництва. Потужний російський автомобіль, але забагато споживає. Я купив його від генерала Мусадика Карамуїча, а він купив його від генерала Ніколи Любічича. Той дешево йому її віддав, бо хотів позбутися «волги», а тоді й Карамуїч мені її дешево продав, бо виходив на пенсію.

Генерал Любічич продав її, коли, подекують, прийшла телеграма з Генерального штабу, що, мовляв, вищому командуванню негоже їздити на російських автомобілях, москвичах і запорожцях. Любічич продав «волгу», щоб подати приклад іншим. А Карамуїч її купив, бо йому було байдуже. Він жартував, кажучи, що його телеграма не стосується, бо йому негоже було б як Музаферу їздити на турецькій машині, а от російська в його ситуації не може бути проблемою.

Тоді затягував пісню «Волга, Волга», а співав він гарно, особливо російські пісні.

Коли генерал Карамуїч співав, у тих, хто його слухав, очі опинялися на мокрому місці. Я не говорив би цього, якби сам не знав і багато разів не був цьому свідком, та й сам при ньому не плакав.

Було це, пригадую, в час, коли Ніксон відвідав Югославію, саме тоді Любічич і продав Карамуїчу «волгу». Потім ми бачили по телевізору, як він рапартує американському президентові. Того дня не було зимно, але коли Ніксон виїшов перед стрій військових, а Любічич віддав йому честь, нас прошило холодом. В офіцерській залі нас було десятеро: троє водіїв, а решта сержанти, прапорщики і лейтенант Чесович. Ми чекали, поки прийде майор Спірковський, щоб вирушити в Кнін, і всі як один тремтіли від холоду. Це тривало ще пів години після того, як випуск новин закінчився,

ми мовчали, ніхто й слова не вимовив. А що тут говорити, якщо це небезпечні речі.

А тоді життя почало поволі повертатися в нас. «Що це було?» – першим подав голос Йозо Комшо, найстарший во-дій у дивізії. Нічого не було, товаришу Йозо, навіть і не думай ніколи, ніби щось було, відповів йому прапорщик Мі-лутинович.

Наступного дня я опинився в шпиталі через обморожен-ня пальців ніг. Лікар дивувався, де ж це мене таке спіткало, але я йому не сказав.

Ішов поголос, буцімто Генрі Кіссінджер наказав, щоб шпигуни встановили кількість югославських офіцерів і мо-лодших офіцерів, які їздять на російських автомобілях. Мо-же, це й неправда, не знаю. Як тоді говорилося, так я й за-пам'ятав.

Через кілька місяців після продажу «волги» в генерала Карамуїча померла дружина.

Раптово, вона не була хворою, просто одного ранку не встала з ліжка. Її труну покрили прапором, партійним, а несли шестеро синів, по троє з кожного боку. Жоден не плакав.

Генерал не дав поховати Мілку в Спліті, її повезли в Са-раєво, такі речі не віталися, і командування ще довго об-говорювало цей вчинок Карамуїча. То був такий час, див-ний і дуже делікатний, одразу після Маспоку¹, коли на все і всякого дивилися широко розплющеними очима. Напев-но, поїхав поховати її в Сараєві, бо там над містом є три-ста мінаретів. Турок, та точно турок! Про це говорилося,

1 Маспок – назва політичного руху, що виник наприкінці 1960-х – початку 1970-х років в югославській Соціалістичній Республіці Хорватії. Метою руху була підтримка хорватської національної ідентичності в СФРЮ і досягнен-ня більшої автономії для СР Хорватія. Вимагалось визнання окремої хорват-ської мови і культури замість спільної сербсько-хорватської мови. Політичні супротивники також називали його «масовий рух» (хорв. masovni pokret) або MASPOK, хоча його усталена історична назва – «Хорватська весна».

шепотілося по закутах і в офіцерській їдальні, а я не знаю, хто це говорив, бо намагався не чути, тож потім розчув назад і те, що насправді чув, а те, що не міг розчути назад, – одразу ж забув. Так було найкраще. Особливо мені. А бідолаха Мусадик ані вірником не був, ані не знав віри і єдиного Бога: це відчай вів його через життя, хоча й здавалося, що він людина погідна, принаймні поки не починав співати російських пісень.

Він більше не одружився, хоча для нього це було б на краще. Кажуть, що одна жителька Спліта, яку звали Радойка, зацікавилася ним, але йому було ніяково перед своїми шістьма синами. Люди різне говорять, і ніколи не можна бути впевненим, що з того правда.

Щонеділі він їздив у Трогір мити «волгу». Було в нього одне місце, криниця на подвір'ї автосервісу, там він брав у руки шланг і губку й не розгинався аж до пополудня. Люди його любили, бо він вигадував різні анекдоти. Казали про нього «наш генерал», а йому було приємно. Сирота зі Східної Боснії: його батька вбили як домобрана, маму зарізали четники¹, він виріс в інтернатах. Дитина не знала, ні звідки вона, ні чия вона. Тому йому було приємно, коли трогірці казали «наш генерал».

Щойно десь асфальтували чи копали водопровід або каналізацію, трогірці просили Карамуїча, щоби втрутився – чи то в Спліті, чи навіть у Загребі. А коли в 1972 році арештували деяких із тих, що активно пішли за лідерами Хорватської весни, занадто часто вимахували хорватським прапором або ж співали те, що не треба, Карамуїч клопотав у Спліті, щоб людей випустили на волю. І їх справді наступного дня випускали. Пригадую, це було під час

1 Четники (від серб. «чета» – загін) – сербська націоналістична й роялістична парамілітарна організація під час Другої світової війни; під час югославських воєн 1990-х років противники так називали сербські військові формування, у ширшому й повсякденному значенні – сербський націоналіст, серб узагалі.

великих маневрів «Свобода 72»: я віз генерала в Кнін, коли біля Брназе нас зупинила військова поліція. Велетень з білою портупеею, два метри і сто двадцять кілограмів, ще й лисий. Не має ані брів, ані вій, тому виглядає так, ніби його викупали в молоці, саме так. Каже: генерале, йдіть за мною! Так йому говорить, звичайний солдат. Карамуйо на нього дивиться, очам своїм не вірить, обличчя в нього зарум'янилося, і він ніби потирає кобуру з пістолетом. Мовчить і ані руш. Генерале, я маю такий наказ, повторює велет, хоча видно, що йому все одно, як учинить генерал. Хай би що генерал зробив, він виконує свій наказ. І тут мені зробилося лячно.

Я вперше побачив, що солдат може бути над генералом.

Я так і залишився чекати, запаркований майже посеред дороги, а вони двоє сіли у військовий «сітроен», який називали «акулою», і поїхали. Мені було так страшно, що я цьому навіть не здивувався. Пізніше я почую, що його відвезли всього на двісті метрів нижче, до ресторану «Сонце». Велетень завів його всередину, навколо сидять люди, їдять печену ягнятину, діти тягнуть за скатертини, матері на них покрикують. Літо, народ вирушив на море, і неможливо знайти вільного столика. А генерал у військовій формі не розуміє, куди його цей тип привів і що від нього хоче. Йому все здається, що він втрапив у неабияку халепу.

Це або халепа, або ж хтось за такий жарт заплатить своїм званням і переведенням на службу на острів Ластово¹.

У куті за столом біля бар-стійки сидить і дивиться в мене літній чоловік у в'єтнамках, шортах і сорочці, на якій намальовані пальми.

Генерал його спершу не впізнав, бо бачив його тільки в мундирі: полковник Адольф Реш. У генерала підкосилися ноги, хоча він і був значно вищим за званням, бо вже

¹ Ластово – найвіддаленіший югославський (а тепер хорватський) острів в Адріатичному морі.

двадцять років відоме правило: кого викличе Реш, тому пряма дорога в Лепоглаву або на Голий Оток¹.

Він ще Джиласу сказав, що той уже не Джилас².

Каже: сідай, Муйо, що будеш їсти? Я не голодний, відповідає генерал. Тепер – ні, але пізніше будеш, тому краще, щоб ти добряче наївся. І що йому залишалося, він замовив ягнятину.

Поки вони на неї чекали, Реш почав говорити про те, як вирушив на море, ну бо ось якраз нещодавно купив старенький будинок на Пельєшаці, а тепер його ремонтує, розважається так трохи і готується до пенсійних днів. Полковник малює генералу той будинок на серветці, а малює він добре: все, намальоване ним, виглядає наче живе, він любив малювати кожному, кого допитував чи звільняв. Кажуть, що Ранковичу він намалював Дубровник у руці святого Влаха, з усіма до останнього будинками в Старому місті, перш ніж сказав йому, що Тіто³ через пів години його звільнить, тож йому залишається тільки вибрати: чи хоче застрелитися і залишитися в історії як сербський герой, чи хоче вийти на пенсію і жити в Дубровнику, а партія й армія вже докладуть усіх зусиль, щоб ніхто його героєм не запам'ятав.

І поки він генералу Карамуїчу так малював свій будинок на півострові Пельєшац, виноградник і затишний затінок під ним, дружину Штефицу, професорку історії, як вона сидить у тому затінку під виноградом і читає Толстого, внуків,

1 У Лепоглаві розташована в'язниця суворого режиму, Голий Оток – кам'янистий острів, на якому в югославські часи було засновано в'язницю для політв'язнів, його часто називають «югославським гулагом».

2 Мілован Джилас (1911–1995) – політичний і державний діяч Югославії та соратник Йосипа Тіто, ідеолог і теоретик Комуністичної партії Югославії; член ЦК і Політбюро ЦК КПЮ (з 1940-го). Народний герой Югославії, генерал-лейтенант. Потім – опозиціонер-дисидент, політичний в'язень, письменник, публіцист, поет; критик соціалізму і тоталітаризму.

3 Йосип Броз Тіто (1892–1980) – засновник і лідер комуністичної Югославії від 1945 року й аж до своєї смерті, ватажок партизанської комуністичної армії, яка самостійно змогла звільнити Югославію від окупантів, саме завдяки цьому країна стала незалежною від Сталіна й СРСР.

які граються біля стола, і перську кішку Сидонію на колінах у Штефиці, генералові здалося, що він чує, як оси під виноградником Реша п'ють із солодких грон.

Звідки оси на винограді, якщо до осені ще далеко? – здивувався подумки Карамуїч.

Реш його зачарував, заволодів ним: генерал більше не відчував страху, і лише смиренно чекав, поки йому зламають карк.

Потім принесли ягнятину, все було з'їдено й випито, Реш наполог, щоб вони пили пиво «Lederer», а коли з трапезою було покінчено, він ще довго длубався в зубах зубочисткою. У нього були великі й здорові зуби: говорилося, що він ніколи не бував у стоматолога і що його зуби не кришаться, як не кришиться камінь з острова Брач. Він їх охоче показував. Тому, подекуять, він і використовував кожну нагоду, щоб поїсти з тими, кого обробляв, навіть якщо не був голодним і йому взагалі було не до їжі.

А тоді він почав ламати зубочистку в синю металеву попільничку, і поки ламав її, нарешті промовив: тож ти, генерале, кажеш, щоб випускали людей, арештованих за хорватський націоналізм. Словом, щоб випускали усташів¹. Маєш рацію, ця держава достатньо сильна, щоб таких не тримати за ґратами, бо ж це тільки зайві видатки. Але де ж тоді справедливість, якщо усташі наділені такою ж свободою, як і кожна невинна дитина в цій країні, це вже не кажучи про нас, які за цю землю проливали кров? То яка ж це свобода і чого варта така свобода? Ех, бачиш, генерале, тому ми будемо їх арештовувати, а ти не втручайся, щоб і тебе не були змушені заарештувати. І тебе, і твого покійного батька,

1 Усташі (з хорв. *ustaše* – повстанці) – хорватська націоналістична політична й парамілітарна організація 1920–1940-х років, під час Другої світової війни – союзники фашистів і нацистів, панівна сила Хорватської Незалежної Держави, маріонетки Третього Райху; під час югославських воєн 1990-х років противники так називали хорватські військові формування, у ширшому й повсякденному значенні – хорватський націоналіст, хорват узагалі.

устаського офіцера. Не переживай про те, Муйо, що твій батько вже мертвий. Ми й таких арештовуємо, якщо це потрібно для добра батьківщини.

Минуло дві години, перш ніж генерал Карамуїч, весь мокрий від поту, повернувся в машину.

Він не приїхав на «сітроені», а прийшов пішки, з посинілим обличчям, ніби вже помер. Спочатку він довго мовчав, а потім, хоч я й не розпитував його, розказав мені про все, що з ним трапилося.

Згадав про все: і що їли, і що пили, але щось, здається мені, приховав. Не знаю, що саме, але щось точно замовчав. Знаю про це, бо після того рапорту полковнику Решу в ресторані «Сонце» біля Брназе він немов змалів – і вже ніколи не повернувся таким великим, яким був до того.

А все це через Трогир і тамтешній автосервіс, де він у неділю мив «волгу» і розповідав людям анекдоти, які вигадав за минулий тиждень. А люди збиралися навколо нього. Далматинці, як то зазвичай далматинці, один перед одним поспішали простелитися перед ним і тому розповідали, в якій дивізії служив батько, а в якій вуйко, а він їх і чув, і не чув, бо війна його більше не цікавила, він лише вичікував слушного моменту, щоб вставити свій жарт, тож якщо не виходило інакше, він був змушений прикрикнути, після чого люди одразу ж замовкали і він міг далі розповідати свої анекдоти.

Одного разу боснієць, американець і росіянин... або: мати хоче приготувати для Муйо солодке кнафе, аж раптом до вікна прилітає ластівка, стукає тричі дзьобом об скло й питає... А тоді: поїхали якось товариш Тіто і товариш Кардель з іншими партійними товаришами у відпустку на море в Макарську. Кардель їде на «волзі», такий же, як ця, а товариш Тіто шукає на карті Макарську, а потім каже: Бевц', та ну тебе к бісу, ти дав мені карту Китаю...

1 Партизанський псевдонім Едварда Карделя (1910–1979), одного з провідних керівників соціалістичної Югославії.

Люди сміялися, а генерал був щасливим, ковзав поглядом від обличчя до обличчя, ніби намагався запам'ятати всі ці усмішки, бо знадобляться йому, коли залишиться сам. Інколи вони сміялися, бо генералові анекдоти були смішні, а часом тільки задля годиться, щоб його не засмучувати чи, не приведи господи, чогось собі не надумав. Карамуїю був доброзичливою людиною, мав у собі легкість, без якої не існує анекдоту і жарту, добре серце і душевну шляхетність, але мав також і око до людської натури, тож знав, що людей найлегше розсмішити, якщо посадити їх перед дзеркалом.

Але його анекдоти про Тіто й Карделя не були смішними, тому люди сміялися через силу. А він думав, що якраз цими анекдотами бореться з ворогами народу та їхніми злими жартами про державу і революцію, з яких люди сміялися і переповідали їх іншим. Пригадую таке: тієї огидної й похмурої зими 1980 року, коли товаришу Тіто в люблянському Клінічному центрі ампутували ногу, десь у Західній Герцеговині, посеред снігу і криги, загинули дві сестри на прізвище Чуляк. Усі газети про це писали. І як їх знайшли замерзлих, і як їх намагалися врятувати в лікарні Мостара, і як їм були змушені відрізати відмерзлі ноги. Тоді пошепки почав ширитися такий дотеп: що це таке, що має шість рук і одну ногу? Відповідь: товариш Тіто і сестри Чуляк.

Я віз його вантажівкою служби забезпечення до Дубровника.

Ми мали зупинитися в Трстено, де на нас чекали солдати, що завантажили в машину якісь великі картини художника Петара Лубарди. Я не пам'ятаю, ні яким чином ці картини опинилися в містечку Трстено, ні чому саме генерал Карамуїч мусив по них їхати. Це я забув. Пам'ятаю його мовчання, аж до Башкої Води він не промовив ані слова. Весь час зітхав, і здавалося, що ось-ось – і заговорить.

А тоді він почав лаяти. Та й не будь-кого, а самого Бога. Він кляне, а в мене кермо з рук випадає. Не те щоб випадало – я його сам відштовхую від себе, бо не хочу цього чути.

Ніколи раніше генерал не проклинав переді мною ласкавого Бога.

Він знав, хто я і що я, бо сам підписав моє прохання, щоб кожна п'ятниця була в мене вихідним днем, тобто поважав мене таким, яким я є. А тепер лається найгіршою лайкою і не зупиняється.

Коли ми проїхали Подгору, мені спало на думку викрутити кермо вбік і викинути нас у провалля.

Тієї миті моє життя значило менше, ніж його лайка, але я не міг цього зробити. На мені була відповідальність за генерала Югославської Народної Армії. Я був зобов'язаний зберегти його життя за будь-яких умов і обставин.

Ей, сучий ти сину, припини вже!

Чи промовив я це, чи слова просто впали згори, чи вони прозвучали з колонок Карамуїчевого транзистора – я цього й донині не знаю і нічого сказати напевно не можу.

«Ти, Джелале, вилаяв мою матір, яку зарізали четники, хоча я тобі нічого не зробив», – сказав генерал. А я йому тоді не міг відповісти, що це неправда, що він погано почув. Ми часто про це розмовляли, коли zostавалися на самоті.

Генерал Мусадик Карамуїч кляв ласкавого Бога, бо до його вух долинув жарт про шість рук і одну ногу. Він хотів мені про це розповісти, але не знайшов іншого способу, крім як вилаятися. Я йому простив.

Це закінчиться кров'ю, сказав він. Такі жарти вигадують у джехенемі¹, у джехенемі під деревом Закум.

Я здивувався, звідки він, член партії і атеїст, знає про дерево Закум, яке росте на дні пекла, а плодоносить головами шайтана. Я не знав тоді про це дерево. Думав, що генерал його вигадав, але пізніше я усвідомлю, що це було не так.

Про товариша Тіто і партію треба вигадувати анекдоти тепер, поки ще є час, щоб люди голосніше сміялися з них, а не з тих джехенемівських жартів. Тільки це, мій Джелале,

¹ Джехенем – пекло.

може нас врятувати. Якщо наші жарти не будуть смішнішими, крові буде більше, ніж у сорок першому.

Я його слухаю й думаю собі: ех, мій генерале і земляче, щось інше тебе мучить. Це не жарти ворогів тебе лякають – ти боїшся втопитися у власному смутку, тому по неділях у Трогірі й вигадуєш для людей анекдоти. Ті, що не смішні, виходять у тебе якось мимоволі. З революційного обов'язку.

А я, бачиш, своїм смутком ні з ким не ділюся, тримаю його в собі. Так порядніше.

Але цього я йому не сказав. Не сказав би, навіть якби він не був генералом. Бо треба бути бездушним, щоб комусь щось таке сказати.

Бідолаха, він ніколи не вигадав жарту про Тіто, з якого люди від душі сміялися б...

Ось так я замислився, і час у дорозі пролетів швидко. Бувають п'ятниці, коли я вирушу зі Спліта, а люди на пляжі Бачвіце уже купаються. Їду далі й міркую про щось своє, а навколо мене з усіх боків уже сніг. І тоді мені здається, що це гріх, гріх не дивитися на цю мераю¹ і красу широко розплющеними очима. Тому намагаюся, перш ніж Спліт залишиться за моєю спиною, відчутти за собою море, щоб знати, що побачу його, якщо повернуся, і могти собі сказати: бачиш, Джелале Плевляку, за ось тією горою, за тим поворотом, точно за тією скелею закінчується море, а починається сніг.

Людині варто пам'ятати, де закінчується море й починається сніг.

Крім того, якщо людина задумається, то легко може про все забути, а тоді, не дай Боже, всяке може трапитися на дорозі.

Того літа, коли у Спліті відбувалися Середземноморські ігри, мені знову довелося їздити вантажівкою. Розхворівся Мато Шакич, у нього пішов камінь у нирці, тоді прийшов

¹ Мерая – громадське пасовище.

генерал і каже: Джелале, ти поїдеш в Ульянов. Мені ніколи не подобалося, коли до мене так підійдуть і кажуть: їдь. Так, армія – це армія, виконай наказ, але лімузин і вантажівка – це трішки різне. Місяцями я їжджу на «Мерседесі-200», «Фіаті-1300» чи «Сітроен-акулі», звикаю до них, як до самого себе, а тоді знову від генерала: бери вантажівку «ТАМ», напрямом Ульянов. А їздити на вантажівці, будь-якій, але особливо на нашій ТАМ чи FAP – це наче ти раптово став Гуллівером, а потім знову спустився до малих людей і їхніх авто.

Дві години мені зайняло, щоб вибратися з міста, такі були корки. Міліція регулює трафік у всі боки, закриває то одну, то іншу вулицю, прибувають спортсмени із Єгипту, приїжджають плавці й ватерполісти з Італії, знервовані люди сигналять, щоб відвести душу, але я не можу, бо їду на військовій машині, тож це неприпустимо і соромно, та й не дозволено правилами служби.

Вирвавшись нарешті на автомагістраль, я подумав, що зараз буде вже легше, розслабився, увімкнув радіо й почав думати про щось своє.

Ульянов далеко, часу вистачить, щоб обдумати всенське життя. І проїжджаю ось так через Оміль, автомагістраль вузька, якщо її взагалі можна назвати автомагістраллю: ці далматинські будиночки стоять майже на дорозі, просто посеред вулиці гуляють дівчата в коротких шортах і лижуть морозиво, туристи перебігають дорогу з надувними матрацами під пахвою; все так, як завжди, коли влітку проїжджаєш через Оміль, і так буде доти, доки існуватиме це містечко.

Але я думаю про свої справи і не відволікаюся. Бо маю досвід, уже стільки років їжджу, а ще ніколи не потрапляв у аварію, ніколи не пошкоджував машину. Кілька місяців тому журнал «Front» писав про мене як про найкращого водія в армії.

Бачу синій «санбім», запаркований ледь не посеред дороги.

Вмикаю лівий поворотник, як на диво – ніхто не їде назустріч, ніхто не перебігає вулицю, отож усе чисто, але в моїй голові таки щось не було чисто, і, починаючи об'їзд, я зачепив авто.

Подряпав його від багажника до капота, відбив молдинги і дзеркальце, відірвав поворотник, зачепив бампер.

Мені стало зрозуміло, як людина знехотя може вбити іншу людину, а коли її питають, лише стенає плечима...

Із корчми вибіг молодий лисуватий чоловік із вусами. Тримається за голову, а навколо шиї в нього зав'язана серветка. Зайшов поїсти мідій, а машину залишив на магістралі. Ой-ой, мати рідна, ще й десяти днів не минуло, як її привіз із Белграда, каже, а сам весь час стрибає навколо «санбіма», обмацує його, ніби це жива істота, піднімає бампер і притискає до себе, і виглядає так, ніби зараз розплачеться.

Ой-ой, та ще й військова вантажівка!

Ой-ой, п'ять років я в Австрії заробляв на «санбіма»!

А я що маю казати, мовчу й дивлюся під ноги. Мені ніяково, бо пошкодив чоловікові нову машину, але ще більш незручно мені від того, що він говорить. Я йому сказав би: чоловіче Божий, не знаю, якої ти віри, чи віриш ти в щось, але невже ти ніколи не втрачав чогось важливішого за машину? Якщо ні, то ти щаслива людина і мав би тепер стрибати від радості, обіймати й цілувати мене, а не рюмсати, як дівчисько. Так би я йому сказав, але не можу, бо мовчу, мовчу й чекаю, поки він припинить і скаже мені, де тут телефон, щоб я викликав поліцію, яка оформить аварію. Або щоб хтось підійшов, і я попрошу його це зробити. Але як то трапляється, ніхто не підходить, і цей теж ніяк не може зупинитися.

Я дивлюся на нього: він забув про серветку, не знімає її, біла тканина вкрита жирними слідами від витирання пальців, а на лівому вусику в нього висить листочок петрушки і щось жовте, що виглядає як шматок мушлі. Коли я це побачив, мене знудило.

Я стояв біля магістралі, тримався за сосну й блював. За кілька метрів від мене якась молода жінка зі згорілою на сонці спиною хапала дитину й пляжний рушник, проклинаючи мене невідомою мовою.

Чи це не струс мозку? – на мить захвилювався вусань.

Дивиться на мене так, а потім раптом як ляпне: чи ти, друже, не випив собі трохи?

Він дивився мені в очі й звучав погрозливо. Я зрозумів, що він не аж така маленька людина. Перестав рюмсати, бо в ньому росло бажання помсти. Він помститься за свого «санбіма», навіть якщо це буде останнє, що зробить у житті.

Слухай, сказав я йому, я не п'ю, бо мені релігія забороняє. А тепер, бачиш, ще й шкодую через те, що не п'ю, бо здається мені, що, п'яний, я тебе легше послав би нахуй.

Мені ніхто не відшкодує збитки, говорить він, ніби не розчув образу.

А чому думаєш, що не відшкодують?

Військова машина. Я це знаю: що армія пошкодить – за те держава не платить.

Я не питав його, де він таке чув, хто йому таке сказав, де він це вчитав, – я мав лише бажання дати йому ляпаса, а потім хай буде що буде. Той жовтий шматок мушлі, через який мене знудило, і далі висів на його вусах. А біля нього ще листочок петрушки.

Я не знаю, хто викликав міліцію, але мені здається, що вони швидко приїхали.

Через півтори години я вже продовжував свій маршрут у напрямку Будви.

Після повернення я захотів скласти рапорт генералу Карамуїчу.

Що трапилося, в чому проблема? – питає він мене, а обличчя його зробилося якимось серйозним і службовим. Таким я його ще не бачив. Кажу, була в мене біля Оміша сьогодні невеличка аварія. Чи є потерпілі? Немає. Які пошкодження? Я подряпав запаркованому цивільному

лімузину лівий бік, від заднього поворотника до переднього бампера, все повністю. Все в порядку, каже він, наче йому хтось губкою стер туман з обличчя.

Тоді я попросив його про послугу, і він мені її зробив. Я сказав йому, що хочу, якщо це можливо, без зайвого галасу, аби було підраховано завдану «санбіму» шкоду і я міг її сам сплатити.

Чого ж це ти, чоловіче, платитимеш, якщо вантажівка застрахована – це страховка відшкодує збитки! Ех, у тому й річ, я прошу про таку послугу, щоб мені дозволили самому відшкодувати збитки.

Здивувався генерал, спершу й не знав, як учинити, сказав мені, що я чиню неправильно і в стосунку до себе, і до людей, але коли я йому сказав, що справа не про мене й людей, а про мене й щось більше, він здригнувся: добре, якщо так, то хай буде! І більше ні про що не питав.

Хтозна, як він усе це облаштував, але через три дні викликав мене і дав мені конверт, у якому був документ з підписаною й пропечатаною оцінкою збитків. Мені залишалося тільки заплатити.

Добрим до мене був Мусадик Карамуїч, мій генерал, тому я й думаю про нього так часто. Це так не лише сьогодні, а кожного разу, коли я залишаюся в машині сам. Так є щоп'ятниці, поки я їду в Ливно на джуму¹. Більше половини дороги я думаю про нього і з ним розмовляю, хоч і не знаю, добре це чи погано. І чи може це йому, бідоласі, слугувати як визнання, що я – як мусульманин, якщо я мусульманин, а я стараюся ним бути – з усіх людей, яких зустрів у житті, включно з тими, що є моїми кров'ю і м'ясом, найчастіше і найдовше думаю про нього. Якщо я хочу в когось із людей спитати поради про те, що роблю, питаю в нього.

1 Джума-нама́з – обов'язкова колективна молитва мусульман. Здійснюється в п'ятницю під час полуденної молитви в мечетях. Чинення джума-намазу наказано в Корані.

Якщо мені, коли переді мною вирине рівнина на під'їзді до Сіня, як вона виринула щойно, здається, що їду занадто швидко, я скидаю до третьої передачі й думаю: не гнівайся на мене, генерале! Бо він говорив мені, щоб я не смів їздити швидко, оскільки як водієві мені суджено померти за кермом.

Місією людини є уникнути того, що їй суджено, сказав він.

Від мене самого він беріг мій смуток.

А що генерал – комуніст і невірник – міг про це знати? Інколи мені здається, що він знав більше за імама в Ливні. І весь час думаю – то не гріх, що мені так здається.

Скоро буде поворот на Брназе – те місце, де лисий джин, скупаний у коров'ячому молоці, витягнув генерала з моєї машини, а потім у чорній «акулі» відвіз на розмову зі страшним полковником Адольфом Решом. Але більше немає ресторану «Сонце», його закрили ще в 1979-му, і тепер тут вулканізаційна майстерня. Я задивляюся на неї щоразу, коли проїжджаю повз, і все сподіваюся побачити знайоме обличчя, що якимось дивом той час повернеться, що потече навспак і що ми обоє будемо мати можливість налагодити те, що пішло криво. Я з Божою поміччю, а генерал – так само з Божою поміччю. Бог помагає чесним і вірним швидше, ніж тим, хто часто кличе його на ім'я. Така в мене віра.

Одного разу, передчуваю, на цьому місці, в Брназе, в мене лопне автомобільна шина. Але сьогодні не лопнула...

Ну і ось, скільки б я не думав і не намагався згадати, не знаю, коли генерал Карамуїч уперше мені сказав, що я маю купити його «волгу», але було це ще до того, як почали говорити, що він іде на пенсію. І точно задовго до того, як він сам уперше мені сказав, що йому вже час іти на заслужений відпочинок, бо вже не може затягувати цю справу через штаб у Белграді, де щоразу менше його приятелів і людей, які прихильні до нього, які могли б погодитися ще на рік продовжити строк його служби.

Сплине небагато часу, і я сам матиму таку ж проблему, що й він, ще й причини в нас будуть схожі, майже однакові. Кожен має свій смуток.

Переймаючись його клопотами і живучи його життям, мені було легше з моїм власним життям.

А тоді одного дня він прийшов і сказав, що більше в нього нікого не залишилося. Ви маєте шістьох синів, не беріть гріха на душу! Ех, мій Джелалудине – так він мене називав, коли його заносило, – і з шістьма ти сам, як сам ти тоді, коли не маєш жодного, якщо ваші часи розминулися. А мій час, повір мені, з їхнім розминувся. Але я не про цю самотність хотів тобі розказати, а про те, що в Белграді в мене нікого не залишилося. Сьогодні прийшла телеграма, а в ній чорним по білому: з першого січня наступного року закінчується активна служба генерал-майора Мусадика Карамуїча, і з огляду на це, згідно з рішенням Голови Президіуму СФРЮ, генерал-майора Мусадика Карамуїча підвищено до звання генерал-підполковника, і, відповідно до цього ж рішення Голови Президіуму СФРЮ, він має право на носіння військової уніформи і службового пістолета як для урочистих подій, так і для того, щоб сам себе застрелив як скаженого пса, коли вже не бачитиме іншого виходу.

Чи ти зрозумів, що в цій телеграмі пише?

Не говоріть так, генерале, там не пише так і такими словами.

Але такий зміст, мій Джелалудине.

Не говоріть так, це гріх.

А він дивиться на мене й від душі сміється. Ніби я йому розказав смішний анекдот, один з тих, які він сам вигадував.

Він споважнів і сказав, що це вже кінець, тому я маю купити «волгу». Немає нікого іншого, кому він її продав би, а їздити на ній там, куди він вирушає, неможливо. Я спитав його, куди ж це він зібрався, а він мені тоді вперше зізнався, що має дачу в Неумі.

Ну й тугодум із мене!

Я розсміявся в надії, що наша розмова піде в приємнішому й легшому керунку. І що він більше не згадуватиме про продаж автомобіля.

Ти зробиш мені послугу, як зробив тобі я, коли дозволив тобі самому сплатити збитки тому «санбіму».

На це я не мав що йому відповісти, бо знав, що це мій борг, який він довго беріг і не згадував, очікуючи, поки стане йому в пригоді.

Я опустил погляд і знав, що не можу спитати його, чому він хоче продати мені «волгу» за ціну, щонайменше втричі дешевшу, ніж міг отримати від будь-якого сплітського чи сараєвського таксиста, який поставив би газову установку і таксував на ній наступні п'ятнадцять років. А завжди будуть старі партизани, яким приємніше, коли їх у лікарню чи на могилу дружини везуть у російській «волзі», а не в «мерседесі». Я не міг його спитати про це, як і він не міг спитати мене про сплату збитків «санбіму».

Йшлося не про його стосунок до людей – про щось більше за людей, – а про таке, коли воно чуже, можна тільки мовчати.

«Волгу» я купив перед Днем республіки.

Я казав йому, що ще є час, що поїдемо переписувати документи, коли вже минуть свята, що все підготуємо і пройдемо процедуру зміни власника, але він хотів усе це зробити вже. Хтозна, що буде потім, буде день – буде й хліб насущний, хтось доживе, а комусь уже й не треба буде, сміявся він.

Того дня він почав сміятися.

Від його сміху мені робилося ніяково, люди оберталися за нами на вулиці, почали нам дорікати посеред вулиці Мармонта, бо думали, що ми збожеволіли, але йому було байдуже або ж він і справді цього не помічав. Усе життя він провів в уніформі, був у ній великим і могутнім, хай би хто щось казав, – а він умів її носити з гідністю. Таке часто трапляється з високими офіцерами, особливо з генералами:

вони зростаються з уніформою, і коли без неї прогулюються містом – їх уже ніхто не впізнає, бо виглядають жалюгідно. Генерал виглядав як пенсіонер, який ходить під їздами й збирає оплату за телевизор чи добровільні пожертви на Червоний Хрест. Старі сірі штани, які аж блистіли на колінах від довгого носіння, светр на гудзиках і сорочка з візерунком, що нагадував носову хустинку. У руці ніс папку з чорної шкіри, що виглядала так, ніби він у ній зберігає шахові фігури і медичну книжку – так, про всяк випадок.

Він не припиняв сміятися.

Я збрехав, що не маю часу, що вдома на мене чекає електрик. Просив його, щоб ми відклали похід у міськраду для переписки машини, адже нічого не зміниться від сьогодні до понеділка. Усе зміниться! – реготав він посеред вулиці. Якщо він майстер, то вміє й майстерно чекати!

У міськраді була черга до входних дверей. Третя п'ятнадцять, день перед святами, а всі служби працюють до четвертої. Ще раз я попросив його відкласти цю справу. Коридор смердів часником, ракією і старечими тілами. Я мовчав, сподіваючись, що й він замовчить.

А потім, через якийсь час, перед стійку вийшла повнява жінка з величезною світлою завивкою і сказала, що вже все, кінець робочого часу, і ті, що не дочекалися своєї черги, хай приходять уже після свят.

Генерал не сміявся.

Сказав, що так бути не може, що вони повинні обслужити усіх громадян, які потрапили в приміщення міськради ще в робочий час. Хто ви такий, щоб це вирішувати? – вигукнула блонда. Я – генерал Югославської Народної Армії, відповів він. У всіх повідкривалися роти, як у мертвих макрелей в рибному магазині. Мусадик Карамуїч вже не виглядав як генерал.

Але врешті все мало бути так, як сказав він. Документи зробили, на вулиці вже давно було темно, а місто зяло пустою. Було холодно, десь із-за гори залітав сніг, у Спліті

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати далі,
придбайте, будь ласка,
повну версію книги.